

สิทธิสตรีในครอบครัว : กตนะของสตรีชนบท จังหวัดขอนแก่น¹

1. บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงคุณภาพครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาทัศนคติเกี่ยวกับสิทธิสตรีในครอบครัวของผู้หญิงชนบท โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) และวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) รวมทั้งการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วย ผู้รู้ และผู้หญิงชนบทจาก 3 กลุ่มอายุ คือกลุ่มผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนต้น (อายุประมาณ 20-30 ปี) กลุ่มผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนกลาง (อายุประมาณ 31-50 ปี) และกลุ่มผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนปลาย (อายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไป) การแบ่งผู้หญิงออกเป็น 3 กลุ่มนั้น แบ่งตามเกณฑ์ของชาวบ้านซึ่งได้แก่ เกณฑ์ด้านอายุ พัฒนาการของครอบครัว และการร่วมทำกิจกรรมหรือการรวมกลุ่มของผู้หญิง

¹ วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาการพัฒนาศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ในการเลือกตัวอย่างผู้หญิงชนบทในแต่ละกลุ่มอายุดังกล่าว ยังได้พิจารณาให้มีความแตกต่างกันในด้าน การศึกษา การประกอบอาชีพ และลักษณะของครอบครัว พื้นที่ทำการศึกษาคือหมู่บ้านนาดี (ชื่อ สมมติ) อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

ผลการวิจัยพบว่า ผู้หญิงชนบทให้นิยามคำว่า “สิทธิสตรี” หมายถึง การที่ผู้หญิงสามารถ ทำและได้รับในสิ่งที่ต้องการและมีความเสมอภาคกับผู้ชาย ทั้งนี้ความเสมอภาคไม่ได้หมายถึง การที่ผู้หญิงจะทำหรือได้รับเท่าเทียมกับผู้ชายทุกอย่าง แต่หมายถึงการที่ผู้หญิงควรได้รับและ ได้กระทำตามที่ตนต้องการแต่ต้อง อยู่ภายใต้ความเหมาะสมกับตนเองและสอดคล้องกับค่านิยมของชุมชนฯ ส่วนประเด็นสิทธิสตรีในครอบครัวที่ผู้หญิงชนบทให้ความสำคัญ ได้แก่ สิทธิ ในชีวิตร่างกาย สิทธิในการสมรส สิทธิในการประกอบอาชีพ สิทธิในการจัดการทรัพย์สิน สิทธิ ในการศึกษา สิทธิในการรับมรดกและสิทธิในการมีส่วนร่วมในชุมชน

สำหรับทัศนะเกี่ยวกับสิทธิที่ผู้หญิงได้รับ สิทธิที่ผู้หญิงควรได้รับ และการเรียกร้องสิทธิจาก ครอบครัวนั้น ผู้หญิงแต่ละวัยมีทัศนะแตกต่างกัน ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1) **ผู้หญิงที่อยู่ในวัยผู้ใหญ่ตอนต้น** เป็นกลุ่มที่มีค่านิยมความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย มีความเชื่อว่าผู้หญิงและผู้ชายมีความสามารถเหมือนกัน จึงควรได้กระทำอย่างที่ตนต้องการหรือ ได้รับอะไรเหมือนกับผู้ชาย ผู้หญิงกลุ่มนี้จึงมีทัศนะที่แตกต่างจากผู้หญิงวัยอื่นโดยเฉพาะ ในเรื่องเกี่ยวกับงานบ้านและสิทธิในชีวิตร่างกาย ผู้หญิงกลุ่มนี้เห็นว่าผู้ชายควรช่วยแบ่งเบาภาระ งานบ้านให้มากขึ้น และผู้หญิงควรมีสิทธิในการแสดงออกถึงความต้องการทางเพศและสามารถ ปฏิเสธการมีเพศสัมพันธ์ได้หากไม่ต้องการ หากผู้หญิงกลุ่มนี้ไม่พึงพอใจในสิทธิที่ตนเองได้รับก็มัก เรียกร้องสิทธิต่อสมาชิกในครอบครัวเพื่อให้ได้สิทธินี้ซึ่งวิธีการเรียกร้องนั้นขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพของผู้หญิง โดยมี 2 ลักษณะ คือ ผู้หญิงที่มีบุคลิกกล้าแสดงออกมักเรียกร้องสิทธิในแบบที่ค่อนข้างจริงจัง มีการตกลง ต่อรอง ตลอดจนต่อว่า ส่วนผู้หญิงที่มีบุคลิกเรียบร้อยมีวิธีการเรียกร้องที่นุ่มนวลกว่าด้วยการขอร้อง และพูดจาหวานล้อม

2) **ผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนกลาง** ผู้หญิงในกลุ่มนี้ยังแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ **กลุ่มที่หนึ่ง** กลุ่มที่มีค่านิยมความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย ผู้หญิงกลุ่มนี้เห็นว่าตนเองมีความสามารถเท่ากับ ผู้ชายอยากทำอะไรก็สามารถทำได้ เห็นว่าตนเองพึงพอใจในสิทธิที่ตนได้รับ แต่หากไม่ได้รับสิทธิที่ต้องการก็เรียกร้องสิทธิจากคนในครอบครัว โดยเฉพาะในเรื่องของงานบ้าน และการจัดการทรัพย์สิน **กลุ่ม ที่สอง** เป็นกลุ่มที่มีค่านิยมให้ชายเป็นใหญ่แต่ไม่พึงพิงผู้ชาย กลุ่มนี้แม้มีความเชื่อว่าผู้ชายเป็นใหญ่แต่ ในขณะเดียวกันก็เชื่อว่าผู้หญิงก็มีสิทธิที่จะทำอะไรหรือได้ทำอะไรบางอย่างเหมือนกับผู้ชายและเห็นว่า ปัจจุบันผู้หญิงมีสิทธิในด้านต่างๆ เกือบเสมอภาคกับ ผู้ชายแล้ว ผู้หญิงกลุ่มนี้มีความพึงพอใจในสิทธิ ที่ตนเองได้รับ จึงไม่คิดเรียกร้องสิทธิในด้านใดอีก และกลุ่มที่สาม เป็นกลุ่มที่มีค่านิยมให้ชายเป็นใหญ่ และพึงพิงผู้ชาย กลุ่มนี้เห็นว่าผู้หญิงกับ ผู้ชายมีความแตกต่างกัน ผู้ชายเป็นผู้ที่มีสิทธิและมีอำนาจ เหนือกว่าผู้หญิง ผู้หญิงจึงไม่สามารถทำอะไรได้เหมือนกับผู้ชาย ผู้หญิงกลุ่มนี้บางคนถูกละเมิดสิทธิ ในชีวิตร่างกาย นั่นคือ ถูกสามีทำร้ายทั้งทางร่างกายและจิตใจ และไม่มีสิทธิในการจัดการทรัพย์สิน

ผู้หญิงกลุ่มนี้แม้เห็นว่าตนเองไม่มีความเสมอภาคกับผู้ชาย และอยากได้รับสิทธิในเรื่องที่ตนเองเสียเปรียบ แต่กลับไม่กล้าเรียกร้องในเรื่องดังกล่าว เพราะมีทัศนคติว่าการเรียกร้องเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสม

3) ผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนปลายเป็นกลุ่มผู้หญิงที่มีทัศนคติว่าผู้หญิงกับผู้ชายนั้นแตกต่างกันและให้ความสำคัญกับความแตกต่างระหว่างเพศ และการแบ่งงานกันทำของผู้หญิง ผู้ชาย ผู้หญิงวัยนี้มีทัศนคติว่าผู้ชายมีคุณค่าและมีอำนาจเหนือกว่าผู้หญิงทุกด้าน ผู้หญิงนั้นไม่สามารถทำอะไรได้เหมือนกับผู้ชาย ผู้หญิงกลุ่มนี้เห็นว่าตนเองได้รับสิทธิอย่างเหมาะสมกับเพศและเหมาะสมกับตนเองแล้ว จึงไม่ต้องการเรียกร้องสิทธิในด้านใดอีก

นอกจากนี้จากผลการวิจัยยังสรุปได้ว่า ทัศนคติเกี่ยวกับสิทธิสตรีในครอบครัวของผู้หญิงชนบทที่แตกต่างกันมีความสัมพันธ์กับปัจจัยด้านบริบทของหมู่บ้าน ลักษณะของครอบครัว คุณลักษณะและประสบการณ์ของผู้หญิง และคุณลักษณะของผู้ชายที่เป็นสามีอีกด้วย

2. ความเป็นและความสำคัญของปัญหา

ในอดีตสถานการณ์ทางสังคม และบทบาทของผู้หญิงไทยถูกจำกัดอยู่แต่เพียงพื้นที่ในครัวเรือน ส่วนผู้ชายนั้นได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้มีอำนาจในการหาเลี้ยงครอบครัว มีบทบาทในเชิงเศรษฐกิจและมีส่วนร่วมในระดับชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากโครงสร้างสังคมไทยที่ให้อำนาจชายเป็นใหญ่มายาวนาน จึงมีกฎเกณฑ์หรือหลักปฏิบัติสำหรับผู้หญิงแตกต่างจากผู้ชาย ดังนั้นสถานการณ์ของผู้หญิงที่มีบทบาทแต่เพียงพื้นที่ในครัวเรือนจึงถูกมองว่ามีคุณค่าน้อยกว่าผู้ชาย

ตั้งแต่ประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) เป็นต้นมา ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมครั้งสำคัญ และมีผลต่อการเปลี่ยนแปลง บทบาทผู้หญิงชายอย่างเห็นได้ชัด ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519) เป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรก ที่ได้ระบุประเด็นของผู้หญิงว่าเป็นประเด็นสำคัญที่ต้องพัฒนา และในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ซึ่งเป็นแผนพัฒนาที่เน้นให้คนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา ได้มีการให้ความสำคัญกับประเด็นการพัฒนาสตรีเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการคำนึงถึงสิทธิมนุษยชนที่มองประเด็นเรื่องของผู้หญิงโดยเชื่อมโยงกับมิติต่างๆ มุ่งพัฒนาในระดับสากล (มูลนิธิผู้หญิง, 2543) นอกจากนี้สถานการณ์และบทบาทของผู้หญิงไทยนั้นยังเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากอันเนื่องมาจากการที่ประเทศไทยได้มีสิทธิและภาวะผูกพันภายใต้อนุสัญญาและพันธกรณีระหว่างประเทศที่สำคัญทำให้ผู้หญิงไทยมีสถานภาพทางกฎหมายที่เสมอภาคกับผู้ชายมากขึ้น และยังมีองค์กรที่ทำงานด้านสตรีในหลายระดับและเป็นรูปธรรมมากขึ้น (อมรา พงศาพิชญ์, & วิมลศิริ ชำนาญเวช, 2541)

แม้ว่าการพัฒนาดังกล่าวจะทำให้ผู้หญิงมีบทบาทในด้านต่างๆ และมีสถานภาพทางกฎหมายเสมอภาคกับผู้ชายมากขึ้น แต่การที่ผู้หญิงจะได้รับสิทธิของตนหรือไม่ก็นักดับขึ้นอยู่ก็ครอบครัวว่าจะกัดกันหรือผลักดันให้ผู้หญิงได้รับสิทธิที่พึงมีพึงได้เมื่อพิจารณาการได้รับสิทธิของผู้หญิงในระดับครัวเรือน

พบว่า ผู้หญิงเป็นฝ่ายเสียเปรียบในสิทธิเรื่องต่างๆ เมื่อเทียบกับผู้ชาย ทั้งทางด้านการศึกษา การประกอบอาชีพ การเลือกคู่สมรส และพฤติกรรมทางเพศ อีกทั้งผู้หญิงยังมีหน้าที่ในภาระงานบ้านและการดูแลบุตรมากกว่าผู้ชาย ถึงแม้ว่าผู้หญิงคนนั้นได้ออกไปทำงานนอกบ้านเช่นเดียวกับผู้ชายแล้วก็ตาม แต่ส่วนใหญ่ภาระงานบ้านไม่ได้ลดน้อยลงไป นอกจากนี้ผู้หญิงยังถูกละเมิดสิทธิในรูปของการกระทำรุนแรงในครอบครัวโดยผู้กระทำนั้นเป็นบุคคลใกล้ชิดคือสามีหรือสมาชิกคนอื่นในครอบครัวที่เป็นผู้ชาย

การที่จะทำความเข้าใจว่า ปรากฏการณ์ของการละเมิดสิทธิและการกีดกันสิทธิของผู้หญิงชนบทในสังคมไทย ว่าแท้จริงแล้วมีความรุนแรงมากน้อยเพียงใดควรให้ความสนใจกับทัศนะของผู้หญิงผู้ที่ถูกมองว่าเป็นฝ่ายถูกกระทำ ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าการละเมิดสิทธิสตรีในบางประเด็นที่นักวิชาการมองว่ามีความรุนแรงนั้นแต่ในทัศนะของผู้หญิงเองอาจไม่ได้มองว่าเป็นปัญหาสำคัญการแก้ไขปัญหาผู้หญิงโดยไม่เข้าใจทัศนะของผู้หญิงจึงไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และการพัฒนาผู้หญิงให้ดีขึ้น ดังนั้นในการศึกษาเรื่องของสิทธิสตรีควรให้ความสำคัญกับทัศนะของผู้หญิงว่ามีทัศนคติอย่างไรกับประเด็น สิทธิที่ผู้หญิงได้รับ สิทธิที่ผู้หญิงควรได้รับ และการเรียกร้องสิทธิจากคนในครอบครัวซึ่งการศึกษาในประเด็นดังกล่าวจะทำให้ทราบถึงปัญหาเรื่องสิทธิและความต้องการของผู้หญิงอย่างแท้จริง ข้อค้นพบที่ได้จากทัศนะของผู้หญิงจะช่วยให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสิทธิสตรีสามารถแก้ไขปัญหของผู้หญิงได้ดียิ่งขึ้น และสนองตอบความต้องการของผู้หญิงอย่างแท้จริง

ด้วยเหตุดังกล่าวผู้วิจัยสนใจว่า ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในปัจจุบัน ผู้หญิงชนบทมีทัศนคติอย่างไรต่อประเด็นสิทธิสตรีในครอบครัว ในการศึกษาครั้งนี้ทำให้ผู้ศึกษาได้ทราบทัศนคติของผู้หญิงชนบทเกี่ยวกับสิทธิที่ผู้หญิงได้รับ สิทธิที่ผู้หญิงควรได้รับ และการเรียกร้องสิทธิจากครอบครัว ผลการวิจัยครั้งนี้จะทำให้ได้องค์ความรู้ทางสังคมวิทยาเพิ่มเติม ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสิทธิสตรีต่อไป

3. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาทัศนคติเกี่ยวกับสิทธิสตรีในครอบครัว ของผู้หญิงชนบท จังหวัดขอนแก่น

4. ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาทัศนคติของผู้หญิงชนบทเกี่ยวกับสิทธิสตรีในครอบครัว พื้นที่ในการวิจัยคือหมู่บ้านนาดี อ.เมือง จ.ขอนแก่น ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวเป็น หมู่บ้านใกล้เคียง มีสัดส่วนของประชากรชายหญิงใกล้เคียงกัน ประชากรมีความแตกต่างในด้านระดับการศึกษา และการประกอบอาชีพ ซึ่งได้ดำเนินการวิจัย ดังนี้

4.1 ผู้ให้ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาจากผู้ให้ข้อมูล 2 ระดับ คือกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญและผู้ให้ข้อมูลระดับครอบครัว ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เป็นกลุ่มผู้รู้ในชุมชน ให้ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทที่สำคัญของหมู่บ้าน ส่วนผู้ให้ข้อมูลในระดับครอบครัวคือผู้หญิงซึ่งเสนอเป็นกรณีศึกษามีทั้งหมด 8 คน ได้ให้ข้อมูลทัศนะเกี่ยวกับสิทธิสตรีในครอบครัวของผู้หญิงชนบท

4.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในช่วงแรกเป็นช่วงก่อนการวิจัย ผู้วิจัยได้พัฒนากรอบแนวคิด โดยการศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร และได้ใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการพัฒนารอบแนวคิด จากนั้นผู้วิจัยได้พัฒนาเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ตลอดจนเลือกพื้นที่ในการวิจัย ซึ่งหมู่บ้านนาดีเป็นหมู่บ้านที่มีคุณลักษณะตามที่กำหนดไว้

ส่วนวิธีการเข้าถึงข้อมูลนั้น ในช่วงแรกผู้วิจัยได้ทำความรู้จักและสร้างความสนิทสนมคุ้นเคยกับชาวบ้านพร้อมๆ กับการรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิของหมู่บ้านเพิ่มเติมจากแหล่งต่างๆ หลังจากนั้นผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างและวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อสัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ และสัมภาษณ์ผู้หญิงที่เป็นกรณีศึกษา เนื่องจากการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสิทธิสตรีเป็นเรื่องที่มีความละเอียดอ่อน ข้อมูลบางส่วนเป็นเรื่องส่วนตัวมีผลกระทบต่อความรู้สึกของผู้ให้ข้อมูลและสมาชิกคนอื่นในครอบครัว ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลอย่างระมัดระวัง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องที่สุดผู้วิจัยจึงสร้างความสนิทสนมคุ้นเคยกับผู้ให้ข้อมูลจนผู้ให้ข้อมูลเกิดความไว้วางใจในตัวผู้วิจัย และให้ข้อมูลที่เป็นจริงแก่ผู้วิจัย หลังจากนั้นผู้วิจัยได้กลับไปตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลรวมทั้งตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากผู้หญิงที่เป็นกรณีศึกษากับผู้ให้ข้อมูลกลุ่มวัยต่างๆ โดยใช้วิธีการอภิปรายกลุ่ม เพื่อให้แน่ใจว่าผู้หญิงที่เป็นกรณีศึกษาให้ข้อมูลที่เป็นตัวแทนของกลุ่มวัยตนสำหรับระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลนั้นผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลรวม 5 ช่วง ตั้งแต่เดือนมีนาคม 2545 ไปจนถึงเดือนพฤศจิกายน 2547

5. ผลการวิจัย

5.1 บริบทของหมู่บ้าน

หมู่บ้านนาดีเป็นหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดขอนแก่นซึ่งตั้งอยู่ห่างจากตัวจังหวัดไปทางทิศเหนือเพียง 5 กิโลเมตร หมู่บ้านแห่งนี้ก่อตั้งเมื่อประมาณ ปี พ.ศ. 2461 ซึ่งคนกลุ่มแรกได้เข้ามาจับจองที่ดินทำนาและทำสวนผัก ปัจจุบันมีครัวเรือนทั้งสิ้น 183 ครัวเรือน มีประชากรทั้งหมด 872 คน เป็นเพศชาย 420 คน และเพศหญิง 452 คน เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลาวและใช้ภาษาอีสานในการสื่อสาร ประชากรส่วนใหญ่เป็นเครือญาติที่อพยพมาจากบ้านแสนสุข และมีประมาณ 12 ครอบครัว ซึ่งเป็นข้าราชการเกษียณย้ายเข้ามาอยู่ภายหลังประมาณ 10-12 ปี ที่ผ่านมา หมู่บ้านแห่งนี้ถือได้ว่ามีความพร้อมทางด้านสาธารณูปโภคในทุกด้าน และมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกมาก สามารถเดินทางเข้ามาในเมืองโดยใช้เวลาไม่มาก มีแหล่งน้ำ ประปา ถนน ไฟฟ้า และโทรศัพท์หมู่บ้าน

ชาติมีการเปลี่ยนแปลงทั้งสภาพทางกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ในอดีตชาวบ้านประกอบอาชีพทางการเกษตรคือทำนาและทำสวนเป็นหลัก หลังจากประสบความล้มเหลวจากการปลูกผักเพื่อขายจนชาวบ้านสูญเสียที่ดินทำกิน ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงหันไปประกอบอาชีพรับจ้างรองลงมาคือค้าขาย เกษตรกรรม และรับราชการ ตามลำดับ ปัจจุบันผู้หญิงและผู้ชายส่วนใหญ่ออกมาทำงานนอกบ้านกันมากขึ้น เมื่อประกอบกับการเป็นหมู่บ้านใกล้เมือง ชาวบ้านจึงได้มีการติดต่อสื่อสารกับบุคคลภายนอกชุมชนอยู่เสมอ และอิทธิพลของสื่อและสังคมรอบๆ หมู่บ้านได้แพร่กระจายเข้ามาสู่ชุมชนอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ผลของการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมโดยรวมได้ส่งผลให้ชาวบ้านรับเอาค่านิยมด้านการพัฒนาใหม่ๆ เข้ามา และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางค่านิยมที่สำคัญ โดยพบว่า ในด้านการศึกษาผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนต้นได้เรียนในระดับการศึกษาไม่แตกต่างจากผู้ชายวัยเดียวกัน แต่ผู้หญิงมีแนวโน้มที่เรียนในระดับที่สูงขึ้น พ่อแม่เห็นว่าการเรียนของผู้หญิงที่เป็นงานดี ๆ หายาก เด็กผู้หญิงที่ได้เรียนสูงจะได้ทำงานสบาย พ่อแม่จึงสนับสนุนให้ลูกสาวได้เรียนสูง ส่วนด้านพฤติกรรมทางเพศพบว่า หนุ่มสาวส่วนใหญ่มีเพศสัมพันธ์ก่อนแต่งงานและตั้งครภักก่อนแต่งงาน แต่ในที่สุดพ่อแม่ก็ได้จัดการให้หนุ่มสาวได้แต่งงานตามประเพณี การแต่งงานของหนุ่มสาวเป็นลักษณะของการแต่งงานเข้าบ้านฝ่ายหญิง เมื่อคู่สมรสมีบุตรและมีความพร้อมที่จะปลูกบ้านเรือนก็จะปลูกในที่ดินของฝ่ายหญิง จึงพบว่าเครือญาติฝ่ายหญิงจะมีความผูกพันกันเกือบตลอดชีวิต ส่วนการรับมรดกนั้นเป็นการถ่ายทอดมรดกของฝ่ายหญิงซึ่งส่วนใหญ่เป็นที่ดินและบ้านเรือน แต่เมื่อที่ดินเริ่มมีราคาสูงและมีจำนวนน้อยลง ลูกสาวและลูกชายส่วนใหญ่จึงได้รับมรดกเท่ากัน

ชาวบ้านหลายกลุ่มให้คุณค่าของความเป็นหญิงและความเป็นชายต่างกัน ทั้งนี้ในกลุ่มชาวบ้านที่มีอายุมากเห็นว่า ผู้ชายมีคุณค่ามากกว่าผู้หญิงเนื่องจากเป็นผู้มีบทบาทสำคัญทางด้านวิชาการ การศึกษา และการปกครอง ชาวบ้านกลุ่มนี้จึงให้ความสำคัญกับการแบ่งแรงงานตามเพศและคาดหวังให้แต่ละเพศมีความประพฤติที่เหมาะสมกับเพศแบบประเพณีดั้งเดิม แต่กลุ่มคนที่มีอายุน้อยให้ความสำคัญกับเรื่องดังกล่าวลดลง และให้ความสำคัญกับการทำงานด้านเศรษฐกิจมากขึ้น ดังนั้นบทบาทของผู้หญิงในครอบครัวจึงมีการเปลี่ยนแปลงไป ผู้หญิงมีบทบาททางเศรษฐกิจมากขึ้น และมีแนวโน้มที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนมากขึ้น โดยมีบทบาทสำคัญทั้งในด้านการพัฒนาอาชีพ การสาธารณสุข และศาสนา

ส่วนทัศนคติเกี่ยวกับสิทธิสตรีในครอบครัวนั้น ชาวบ้านเห็นวาระหว่างผู้หญิงผู้ชายนั้นไม่มีความเท่าเทียมกัน แต่โดยรวมแล้วมีความเสมอภาคกันมากขึ้น เนื่องจากผู้หญิงได้ทำอะไรมากกว่าที่ตนเองอยากจะทำและผู้ชายก็สามารถทำอะไรที่ตนเองอยากทำเช่นกัน แม้ว่าบางอย่างไม่สามารถทำได้อย่างที่อีกฝ่ายหนึ่งทำได้ (ผู้ชายทำได้บางเรื่องและผู้หญิงก็ทำได้บางเรื่องเช่นกัน ผู้ชายได้อย่างหนึ่งผู้หญิงได้อีกอย่างถือว่าเสมอกัน) ซึ่งประเด็นเกี่ยวกับสิทธิสตรีในครอบครัวที่ชาวบ้านให้ความสำคัญ ได้แก่ สิทธิที่เกี่ยวข้องกับ 7 ประเด็น ดังนี้ 1) สิทธิในชีวิตร่างกาย 2) สิทธิในการสมรส 3) สิทธิในการ

ประกอบอาชีพ 4) สิทธิในการจัดการทรัพย์สิน 5) สิทธิในการศึกษา 6) สิทธิในการรับมรดก และ 7) สิทธิในการมีส่วนร่วมในชุมชน

5.2 สิทธิสตรีในครอบครัวในทัศนะของผู้หญิงชนบท

ผู้หญิงชนบทให้นิยามคำว่าสิทธิสตรีว่าหมายถึงการที่ผู้หญิงจะทำอะไรก็ได้ตามความต้องการ และมีความเสมอภาคกับผู้ชาย ทั้งนี้ความเสมอภาคไม่ได้หมายถึงการที่ผู้หญิงจะได้เท่าเทียมกับผู้ชายทุกอย่าง แต่หมายถึงการที่ผู้หญิงควรได้รับและได้กระทำตามที่ตนต้องการแต่ต้อง “อยู่ภายใต้ความเหมาะสมกับตนเองและสอดคล้องกับค่านิยมของชุมชน” นอกจากนี้ผู้หญิงชนบทวัยผู้ใหญ่ตอนต้น วัยผู้ใหญ่ตอนกลาง และวัยผู้ใหญ่ตอนปลาย มีทัศนะเกี่ยวกับประเด็นสิทธิที่ผู้หญิงได้รับ สิทธิที่ผู้หญิงควรได้รับ และการเรียกร้องสิทธิจากครอบครัวแตกต่างกัน ผลการวิจัยในประเด็นดังกล่าวสรุปได้ดังนี้

1) ผู้หญิงที่อยู่ในวัยผู้ใหญ่ตอนต้น (อายุประมาณ 20-30 ปี) เป็นกลุ่มที่มีค่านิยมความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย มีความเชื่อว่าผู้หญิงและผู้ชายมีความสามารถเหมือนกัน จึงควรได้กระทำอย่างที่ตนต้องการหรือได้รับอะไรเหมือนกับผู้ชาย ผู้หญิงกลุ่มนี้จึงมีทัศนะที่แตกต่างจากผู้หญิงกลุ่มอื่นอยู่มาก โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวกับงานบ้านและสิทธิในชีวิตร่างกาย ผู้หญิงกลุ่มนี้เห็นว่าผู้ชายควรช่วยแบ่งเบาภาระงานบ้านให้มากขึ้น และสามารถปฏิเสธการมีเพศสัมพันธ์ได้หากไม่ต้องการ และผู้หญิงควรมีสิทธิในการแสดงออกถึงความต้องการทางเพศได้ ดังนั้นหากไม่พึงพอใจในสิทธิที่ตนเองได้รับก็มักเรียกร้องสิทธิจากสมาชิกในครอบครัวเพื่อให้ได้สิทธินั้นมา

2) ผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนกลาง (อายุประมาณ 31-50 ปี) ผู้หญิงในกลุ่มนี้ยังแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่หนึ่ง เป็นกลุ่มผู้หญิงที่มีค่านิยมความเสมอภาคระหว่างหญิงชายคล้ายกับกลุ่มวัยผู้ใหญ่ตอนต้น ผู้หญิงกลุ่มนี้เห็นว่าตนเองมีความสามารถเท่ากับผู้ชาย อยากทำอะไรก็สามารถทำได้ เห็นว่าตนเองพึงพอใจในสิทธิที่ตนได้รับ แต่หากไม่ได้รับสิทธิที่ต้องการก็ได้เรียกร้องสิทธิจากคนในครอบครัว เช่น ในเรื่องของงานบ้าน ผู้หญิงกลุ่มนี้ได้เรียกร้องให้สามีช่วยเหลืองานบ้านอยู่เสมอ กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มผู้หญิงที่มีค่านิยมให้ชายเป็นใหญ่แต่ไม่พึ่งพิงผู้ชาย กลุ่มนี้แม้มีความเชื่อว่าผู้ชายเป็นใหญ่ แต่ในขณะเดียวกันก็เชื่อว่าผู้หญิงก็มีสิทธิที่จะทำอะไรหรือได้รับอะไรบางอย่างเหมือนกับผู้ชาย และเห็นว่าปัจจุบันผู้หญิงมีสิทธิในด้านต่างๆ อย่างเหมาะสมและเกือบเสมอภาคกับผู้ชายแล้ว ผู้หญิงกลุ่มนี้มีความพึงพอใจในสิทธิที่ตนเองได้รับอย่างมาก จึงไม่คิดเรียกร้องสิทธิในด้านใดอีก และกลุ่มที่สาม เป็นกลุ่มผู้หญิงที่มีค่านิยมให้ชายเป็นใหญ่และพึ่งพิงผู้ชาย กลุ่มนี้เห็นว่าผู้หญิงกับผู้ชายนั้นมีความแตกต่างกันผู้ชายเป็นผู้ที่มีสิทธิและมีอำนาจเหนือกว่าผู้หญิง ผู้หญิงจึงไม่สามารถทำอะไรได้เหมือนกับผู้ชาย และไม่มีความเสมอภาคกับผู้ชาย ซึ่งเป็นทัศนะที่คล้ายกับกลุ่มผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนปลายเป็นอย่างมาก ผู้หญิงกลุ่มนี้ส่วนหนึ่งถูกสามีทำร้ายร่างกายและจิตใจ และไม่อำนาจการตัดสินใจและจัดการทรัพย์สิน จึงอยากจะได้รับสิทธิดังกล่าวบ้าง แต่ผู้หญิงกลุ่มนี้ก็ไม่กล้าเรียกร้องสิทธิต่อสามีหรือคนในครอบครัว เพราะเห็นว่าการเรียกร้องเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสม เห็นว่าเป็น

สิทธิที่สามีทำกับภรรยาได้

3) ผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนปลาย (อายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไป) เป็นกลุ่มผู้หญิงที่มีทัศนคติเห็นว่าผู้หญิงกับผู้ชายนั้นแตกต่างกัน และให้ความสำคัญกับความแตกต่างระหว่างเพศและการแบ่งงานกันทำของผู้หญิงผู้ชาย ผู้หญิงวัยนี้เห็นว่าผู้ชายมีคุณค่าและมีอำนาจเหนือกว่าผู้หญิงทุกด้าน ผู้หญิงนั้นไม่สามารถทำอะไรได้เหมือนกับผู้ชาย ผู้หญิงกลุ่มนี้เห็นว่าตนเองได้รับสิทธิอย่างเหมาะสมในแบบธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติกันมา เห็นว่าตนเองได้รับสิทธิเพียงพอและเหมาะสมกับตนเองแล้ว ตลอดจนไม่ต้องการเรียกร้องสิทธิในด้านใดอีก

ผลการวิจัยพบว่า มีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติในเรื่องของงานบ้านของผู้หญิงในแต่ละกลุ่มวัย ผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนต้นนั้นเห็นว่าผู้ชายควรช่วยงานบ้าน แต่ผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนปลายกลับเห็นว่างานบ้านเป็นหน้าที่ของผู้หญิงดังนั้นจึงไม่ควรให้ผู้ชายทำงานบ้าน ส่วนผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนกลางมีความเห็นแตกต่างกันไป แต่ส่วนใหญ่ยังเห็นว่างานบ้านเป็นหน้าที่ของผู้หญิง นอกจากนี้ทางด้านการแสดงออกในเรื่องเพศก็มีความแตกต่างกัน ผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนต้นเห็นว่าการแสดงออกถึงความต้องการและการปฏิเสธการมีเพศสัมพันธ์กับสามีนั้นเป็นเรื่องปกติที่ผู้หญิงสามารถทำได้ ส่วนผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนปลายกลับเห็นว่าผู้หญิงไม่มีสิทธิที่จะทำเช่นนั้น เนื่องจาก การแสดงออกทางเพศเป็นหน้าที่ของผู้ชาย หากผู้หญิงทำเช่นนั้นเรียกได้ว่าเป็นผู้หญิงไม่ดีเพราะเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสมอย่างมาก ส่วนผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนกลางก็มีความคิดแตกต่างออกไปแต่ส่วนใหญ่เห็นว่า ผู้หญิงเองแม้ไม่สามารถแสดงออกถึงความต้องการทางเพศแต่ก็สามารถปฏิเสธการมีเพศสัมพันธ์ได้หากไม่ต้องการ

นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังสรุปได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทัศนคติเกี่ยวกับสิทธิสตรีในครอบครัวของผู้หญิงชนบทจะเกิดขึ้นมากน้อยเพียงไรนั้น เกี่ยวข้องกับปัจจัยบริบทที่แวดล้อม ผู้หญิงอยู่ ซึ่งได้แก่ สังคมหมู่บ้าน ลักษณะของครอบครัว คุณลักษณะ และประสบการณ์ของผู้หญิงเอง นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องพันกับคุณลักษณะของผู้ชายที่เป็นสามีอีกด้วย

6. ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

6.1 ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

ผลการวิจัยพบว่า ผู้หญิงชนบทมีทัศนคติเกี่ยวกับสิทธิสตรีที่ความแตกต่างกับนักวิชาการหรือแตกต่างจากสิทธิที่เป็นสากล ซึ่งให้ความสำคัญกับความเท่าเทียม ขณะที่ผู้หญิงชนบทให้ความสำคัญกับความเสมอภาคมีทัศนคติเกี่ยวกับสิทธิสตรีอย่างเป็นองค์รวม โดยมีมุมมองเกี่ยวกับสิทธิสตรีที่สัมพันธ์กับตนเอง ครอบครัว และชุมชน และผู้หญิงชนบทใช้ธรรมเนียมท้องถิ่น ค่านิยมทางสังคม รวมทั้งความพึงพอใจเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาสิทธิหรือความเสมอภาค ในส่วนที่เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับการขัดเกลาบทบาททางเพศจากครอบครัว พบว่าแม้ว่าหมู่บ้านแห่งนี้หมู่บ้านใกล้เมือง ซึ่งได้รับผลกระทบจากภายนอกชุมชนมาก แต่กระบวนการขัดเกลาบทบาททางเพศจากครอบครัวยัง

มีความสำคัญอยู่มากดังจะเห็นได้จากค่านิยมที่เกี่ยวกับเพศสัมพันธ์ ผู้หญิงส่วนใหญ่ยังเห็นว่าผู้หญิงไม่ควรแสดงออกในเรื่องเพศ การขอมีเพศสัมพันธ์กับสามีก่อน การปฏิเสธการมีเพศสัมพันธ์ หรือ การพูดคุยเปิดเผยในเรื่องเพศสัมพันธ์ แม้ว่าผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนมีทัศนคติเห็นว่าผู้หญิงสามารถมีพฤติกรรมดังกล่าวได้ แต่ผู้หญิงส่วนใหญ่ก็ยังคงเห็นว่าการกระทำดังกล่าวเป็นหน้าที่ของผู้ชาย ผู้หญิงจึงไม่ควรทำเช่นนั้น

6.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและการพัฒนา

6.2.1 การพัฒนาเกี่ยวกับสิทธิสตรีควรให้ความสำคัญกับทัศนคติของผู้หญิง

ผลการวิจัยพบว่า นักวิชาการกับผู้หญิงชนบทมีทัศนคติที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ผู้หญิงชนบทมองสิทธิโดยพิจารณาตามความเหมาะสมกับตนเอง ครอบครัว และ ชุมชน แต่ทัศนคติดังกล่าวของผู้หญิงยังมีความแตกต่างภายในกลุ่มผู้หญิงชนบทเอง ซึ่งเงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิงมีทัศนคติที่แตกต่างกันดังกล่าวนี้มีความสลับซับซ้อน ทั้งที่เป็นเงื่อนไขด้านคุณลักษณะส่วนตัวของผู้หญิง และคุณลักษณะของครอบครัว ดังนั้นการที่นักวิชาการและผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาผู้หญิงใช้กรอบของกฎหมายในการพัฒนาหรือแก้ปัญหาสิทธิ ก็เปรียบเสมือนเป็นคนนอกซึ่งมองสิทธิในแง่ของความเท่าเทียมและใช้เกณฑ์ทางกฎหมาย ในขณะที่ผู้หญิงชนบทซึ่งเป็นคนใน มีทัศนคติเกี่ยวกับสิทธิสตรีในแง่ของความเสมอภาค ซึ่งใช้เกณฑ์ธรรมเนียนท้องถิ่น ค่านิยมของสังคม และความพึงพอใจในการกำหนดสิทธิของแต่ละคน ดังนั้นการที่ผู้เกี่ยวข้องจะสามารถพัฒนาตลอดจนแก้ไขปัญหาให้ผู้หญิงชนบทได้มีสิทธิในด้านต่างๆ มากขึ้น ในเบื้องต้นจำเป็นต้องเข้าใจ และให้ความสำคัญกับทัศนคติของผู้หญิงชนบท อีกทั้งต้องคำนึงถึงเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องข้างต้น และควรใช้วิธีการแก้ปัญหาที่หลากหลายเหมาะสมกับผู้หญิงแต่ละกลุ่ม

6.2.2 การแก้ปัญหาเกี่ยวกับค่านิยมการคบหาเพื่อนต่างเพศ

ผลการวิจัยพบว่า ภายในช่วงระยะเวลาประมาณ 5 ปีที่ผ่านมา มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของค่านิยมเกี่ยวกับการคบหาเพื่อนต่างเพศ ตลอดจนมีปรากฏการณ์ของการตั้งครรภก่อนการแต่งงานหรืออยู่ในระหว่างกำลังศึกษา ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดผลเสียทั้งกับตัวผู้หญิงเอง และมีผลกระทบต่อครอบครัวและสังคมในวงกว้าง สาเหตุที่สำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาดังกล่าวนั้น มาจากการที่ผู้หญิงได้มีโอกาสคบหา รู้จักกับเพื่อนต่างเพศปราศจากการควบคุมดูแลของผู้ปกครอง ผลกระทบจากสื่อและค่านิยมตามกลุ่มเพื่อน ดังนั้นในการแก้ปัญหาดังกล่าวหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจำเป็นต้องมองปัญหานี้อย่างรอบคอบและรอบด้าน ขณะที่กลไกการควบคุมทางสังคมในชนบทใกล้เมืองย่อหย่อนลง ดังนั้นจึงจำเป็นต้องสร้างหรือเพิ่มภูมิคุ้มกันให้ผู้หญิง เช่น อาจจัดกิจกรรมที่เสริมสร้างความรู้เรื่องเพศศึกษาหรือการป้องกันการตั้งครรภที่ไม่พึงประสงค์ นอกจากนี้ชุมชนควรแสวงหาแนวทางนำกลไกการควบคุมทางสังคมมาทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมของหนุ่มสาวให้เหมาะสมกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

6.2.3 การสนับสนุนผู้หญิงเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในชุมชน

ผลการวิจัยพบว่าผู้หญิงในหมู่บ้านมีศักยภาพในการเข้าร่วมทำกิจกรรมของชุมชนเป็นอย่างมาก แต่ก็พบว่ามีในบางกิจกรรมเท่านั้น ดังนั้นจึงควรหาแนวทางที่จะช่วยผลักดันให้ผู้หญิงเหล่านี้ได้มีโอกาสแสดงความสามารถอย่างหลากหลายและเหมาะสม อีกทั้งยังพบว่าอุปสรรคสำคัญคือภาระงานบ้านทำให้ผู้หญิงไม่มีเวลาทำงานเพื่อชุมชนได้เต็มที่ ดังนั้นเพื่อเป็นการลดปัญหาและอุปสรรคดังกล่าว ควรได้มีการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องของงานบ้านโดยใช้กระบวนการขัดเกลาบทบาททางเพศจากครอบครัว เพื่อปลูกฝังให้ผู้หญิงและผู้ชายเห็นว่างานบ้านเป็นงานที่ทั้งผู้หญิงและผู้ชายสามารถช่วยกันทำได้ ตลอดจนควรมีกิจกรรมที่ช่วยส่งเสริมให้ชาวบ้านยอมรับความสามารถของผู้หญิงมากขึ้น ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นถึงความสามารถแลคุณค่าผู้หญิง ตลอดจนยกระดับสถานภาพของผู้หญิงชนบทให้ดีขึ้น

6.3 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

6.3.1 การศึกษาเกี่ยวกับสิทธิสตรีในครอบครัวโดยให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจของครอบครัว

ผลการวิจัยพบว่า ทักษะของผู้หญิงชนบทเกี่ยวกับสิทธิสตรีในครอบครัวมีความแตกต่างกัน โดยผู้วิจัยได้นำเสนอความแตกต่างของทักษะไปตามกลุ่มอายุ ซึ่งแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนต้น กลุ่มผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนกลาง และกลุ่มผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนปลาย ทั้งนี้เป็นที่น่าสนใจว่าผู้วิจัยได้แยกกลุ่มผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ตอนกลางออกไปได้อีก 3 กลุ่มย่อย ซึ่งเป็นการจำแนกตามค่านิยมของผู้หญิง ในการศึกษาครั้งนี้พบว่าปัจจัยที่สัมพันธ์กับทักษะของผู้หญิงกลุ่มดังกล่าว นั้น เป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับคุณลักษณะของครอบครัวที่แตกต่างกัน ทั้งในแง่ของการขัดเกลาบทบาททางเพศของครอบครัวและการอาศัยอยู่ในประเภทของครอบครัวที่มีโครงสร้างอำนาจภายในครอบครัวแบบต่างๆ ซึ่งได้กำหนดบทบาทและสิทธิของสมาชิกในครอบครัวไว้ต่างกัน ดังนั้นในการศึกษาทักษะของผู้หญิงเกี่ยวกับสิทธิสตรีครั้งต่อไป ควรให้ความสำคัญกับการศึกษาสิทธิของผู้หญิงภายใต้โครงสร้างอำนาจของครอบครัวที่แตกต่างกัน เพื่อให้การวิจัยเกี่ยวกับสิทธิสตรีมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

6.3.2 การศึกษาทักษะเกี่ยวกับสิทธิสตรีในครอบครัวกับคนกลุ่มอื่น

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ข้อค้นพบที่น่าสนใจหลายประการ ทั้งความแตกต่างระหว่างทักษะของผู้หญิงชนบทกับนักวิชาการ หรือแม้แต่ว่าความแตกต่างในทักษะของผู้หญิงชนบทที่อาศัยอยู่ภายในชุมชนเดียวกัน ดังนั้นเพื่อให้เข้าใจทักษะเกี่ยวกับสิทธิสตรีของคนหลากหลายกลุ่มมากขึ้น จึงควรศึกษาในเรื่องนี้กับคนกลุ่มอื่นด้วย เช่นผู้ชายที่อาศัยอยู่ทั้งในเขตชนบทและเขตเมือง ผู้หญิงในชนบทที่ห่างไกลเมือง ผู้หญิงในชุมชนเมือง (ซึ่งมีความแตกต่างกันตามการจัดลำดับชั้นทางสังคม) ผู้หญิงที่รับงานมาทำที่บ้าน นักเรียน และนักศึกษา เป็นต้น

7. บรรณานุกรม

คณะกรรมการประสานงานองค์การสตรีทมิมนุษยชน. (2540). *สตรีทมิมนุษยชน*. กรุงเทพฯ:

[ม.ป.พ.]

จิตราภรณ์ วนัสพงศ. (2537). ผู้หญิงในครอบครัว: ต้นไม้ได้ร่มเงา. ในกอบกุล อิงคุทานนท์ (บรรณาธิการ). *ผู้หญิงกับอำนาจที่จะแปรเปลี่ยน*. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

ฉลาดชาย รมิตานนท์.(2533). ผู้หญิงกับวัฒนธรรม: มานุษยวิทยา คำตอบหรือตัวปัญหา. ในโครงการสตรีศึกษา. *การฝึกอบรมนักวิจัยด้านสตรีศึกษา*. เชียงใหม่: [ม.ป.พ.].

นินิ เอียวศรีวงศ์. (2538). *ผ้าขาวม้า ผ้าชีน,กางเกงใน และฯลฯ*. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์มติชน.

ปราณี วงษ์เทศ. (2544)*เพศและวัฒนธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.

มูลนิธิผู้หญิง. (2543). *ขบวนการผู้หญิงไทยในศตวรรษที่ 21*. กรุงเทพฯ: รุ่งแสงการพิมพ์.

เมทินี พงษ์เวช. (2544). *แนวทางการสร้างกระแสความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย*. กรุงเทพฯ:

สถาบันวิจัยบทบาทหญิงชายและการพัฒนา.

ยศ สันตสมบัติ. (2535). *แม่หญิงสี่ชายตัว*. กรุงเทพฯ: พิมพ์ตุลา-โยทะกา.

วันทนีย์ วาสิกะสิน, & สุนีย์ เหมะประสิทธิ์. (2541). *สังคมไทยคาดหวังอย่างไรกับผู้หญิง*.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วารุณี ภูริสินสิทธิ์. (ม.ป.ป.) *ความเป็นเพศ . แนวความคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม*.

เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สถาบันวิจัยและพัฒนา.(2541). *ผู้หญิงอีสาน: ทางเลือก ศักยภาพและแนวทางการพัฒนา*.

ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์.

Mills, M. B. (1993). *Thai Women in the Global Labor Force: Consuming Desires, Contested Selves*. New Jersey: Rutgers University Press.

Lapanun, P. (1993). *Women and Household Economy: Women Market Traders and Transition in Northeast Thailand*. Master thesis in the Faculty of Graduate studies. The University of Guelph. Canada.

Scott, J. W. (1988). *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press.

